

“ҚУТАДҒУ БИЛИГ” АСАРИДАГИ АЙРИМ АҲЛОҚИЙ ҚАРАШЛАР

Асрор Мухамедов

Андижон давлат университети эркин изланувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7109684>

Аннотация: “Қутадғу билиг” асарида баён қилинган ахлоқий қарашларида жамият аъзолари ўртасидаги муносабатларга алоҳида урғу берилган. Тезисда ижтимоий муносабатларни ташкил қилишда хулқ-атворнинг ўрни масалалари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: Юсуф Хос Ҳожиб, ижтимоий муносабат, ахлоқ, хулқ, одоб, ижтимоий таҳлил.

Кишилар ўртасидаги ўзаро муомала-муносабат, жамият аъзолари ўртасидаги алоқанинг энг асосий омилларидан бири, зарурий шарти ҳисобланган ўзаро ҳурмат, эҳтиромнинг элементар кўринишидан тортиб энг олий кўринишигача бўлган барча масалалар мажмуи «Қутадғу билиг» асарининг асосий мавзуларидан бирини ташкил қилади. Улуғларнинг кичикларга, кичикларнинг улуғларга, амалдор, мансабдорларнинг ўз қўл остидаги кишиларга, бу кишиларнинг ўз хўжалари, соҳибларига, турли ижтимоий гуруҳларнинг, табақаларнинг бир-бирларига, фарзандларнинг ўз ота-оналарига, ота-оналарнинг ўз фарзандлари ва қарамоғидаги бошқаларга нисбатан бўладиган ҳурмат масалалари Юсуф Хос Ҳожибнинг диққат марказида туради. Оила ва жамият ҳаётида, давлат ишларида ўзаро ҳурмат ва эҳтиром асосий шарт эканлигини оғишмай тарғиб қилар экан, файласуф бу масаланинг энг нозик томонларини ҳаётий ва энг жонли мисолларга асосланган ҳолда талқин қилади ҳамда кишиларни ўзаро ҳурмат-эҳтиромли бўлишга даъват этади.

Ҳурмат ва эҳтиром шундай бир нарсаки, унга бирдан эришиб бўлмайди, уни аввал бошдан тарбиялаш, фарзанд туғилар экан, ёшлигидан бошлаб бериладиган тарбияни тўғри йўлга қўйиш, ахлоқ ва одобнинг барча қоидаларига оғишмай амал қилиш керак бўлади.

Адиб бу асарида инсон фақат жамиятда, бошқа кишилар билан мулоқотда ва фойдали меҳнатда чинакам камолга етади, деган ғояни илгари суради. Инсон билан билимни ажратиб бўлмайди, фақат билимли кишигина камол топиши мумкинлигини уқтиради:

Олим одам - қимматбаҳо динордир,

Нодон, жоҳил одам - қимматсиз сохта пулдир¹.

¹ Наринбаев А. Философские взгляд Юсуф Баласагунский.

Кишиларни фақат яхши одамлардангина дўст орттиришни маслаҳат беради. Фақат яхши ишлар қилибгина яхши натижалар кутиш мумкин, чунки “... тикан экиб ҳосилига узум олмайсан” деб айтади.

Юсуф Хос Ҳожибнинг фалсафасида кўрганимиздек, унинг ҳаётга қарашида ҳам зиддиятлар мавжуд. Албатта, бу зиддиятлар табиий заминга эга бўлиб, ўз даврининг ижтимоий тузум шароитлари, турли ижтимоий табақалар орасида ҳукм сурган кайфиятлар тўқнашуви заминида юзага келган эди. «Қутадғу билиг»да икки кайфият: тушкунлик, аскетизм, таркидунёчилик кайфияти билан кўтаринкилик, ҳаётга, келажакка ишонч кайфиятлари ўртасида кураш боради. Бу курашда кўтаринкилик, ҳаётга ишонч билан қараш кайфияти устун келади.

Юсуф Хос Ҳожиб ҳар иккала кайфият ўртасидаги курашни баён қилар экан, доим бу баҳсларни кўтаринкилик кайфиятининг устунлиги, ғолиб келиши ғоясини таъминлашга интилади.

Ойтўлдиннинг касал бўлиб ўз ўлими муқаррарлигига ишонч ҳосил қилганлигига, Ўзғурмишнинг ўз тушини ўлимга йўйишига қарши Ўғдулмишнинг берган жавобларида, Ўзғурмиш билан Ўғдулмишнинг зоҳидликми ёки давлат, сиёсат ишлари билан шуғулланиб эл-халққа манфаат келтириш афзалроқми, деб бошлаган баҳсларида адибнинг бу интилиши яққол кўриниб туради:

Менингчун эса гар алам бирла ғам,
Емагин ғам энди, бефойда алам.
Менга эдинг ота меҳрли, сахий,
Сенингдан меҳрли яратган боқи.
Сени у яратди, сенга берди қут,
Менга бермагайми, бу сўзни эшит.
Бўлар барча хаста, яна соғланар,
Фақат сенгинамас касал, эй унар-
Ўлар бўлса барча чекиб хасталик,
Киши қолмас эрди бу ерда тирик.
Тирик одамизод бўлади касал,
Ўлим-ла тугамас касал ҳар маҳал.
Одамлар орасидаги эзгулик,
Бу ерда топилмас, бу иш белгилик.
Шаҳар, қишлоқ ичра фазилат неча,
Сенга сўзладим мен бу сирни оча.
Кишидан қочасан, на қилди киши,

Кишига қор, қил кишилар иши.
Мусулмон ишин қил, мунгига яра,
Беҳиштдан худо жой беради сара.
Кишисиз яшама, кечирма ҳаёт,
Кузатма киши айбин, ўзни кузат².

Асосий бўлим Кунтуғдининг таърифи билан бошланади. Юсуф Хос Ҳожиб Кунтуғди бег ҳақида гапиради. Уни оламга донг таратган, тили чин, кўзи ва кўнгли бой эди деб, таърифлайди. Кунтуғди бег билимли, заковатли ва ҳушёр бег эди, ёмонларга олов, ёвга офат эди. У, кимки заковатли ва билимли бўлса, уларни ўз атрофига тўплади. Билимли ва заковатлиларни юксалтирди. У мамлакатни адолат билан бошқаради, халққа фақат яхшилик қилади ва бунинг эвазига мукофот кутмайди, таъма қилмайди. Ўз фуқаросига фақат фойдани кўзлайди. Шунинг учун унинг ҳузирига Ойтўлди, яъниким вазир, давлат тимсоли келади. Ойтўлди ҳукмдорга давлатни тутиб туриш йўриқлари: ширинсуханлик, тадбирлилик, тил ва ақл бойлиги, такаббурлик ва ёвузликдан сақланиш кабиларни англатади. Муаллиф бу қаҳрамон орқали давлат (бойлик) – ўткинчи, келиб кетадиган ва ўзгарувчан нарса, у сел каби тез келиб, тез кетади. Давлатга кўнгил боғлаганлар ҳам дунё учун шунчалик ўткинчи, демоқчи бўлади.

Бу орқали илм аҳли томонидан баён қилинган фикрлар аксарият ҳолларда маълум бир қонуниятларга бўйсуниб айтилган, хулосалар эса мантиқий жиҳатдан асосланганига эътибор қаратилади.³

Ўгдулмиш – вазирнинг ўғли, бенуқсон ақл тимсоли. Давлат ишларидагина эмас, балки дунёнинг барча ишларида ақл, идрок билан иш кўриши лозим. Бу ўткинчи дунёни инсон ақл ва идрок асосида қурмаса, у абадийликка эриша олмайди.

Ўзғурмиш – тақводор, зоҳид. Вазирнинг, яъни давлатнинг қариндоши, қаноат тимсоли. У фоний дунёни ўткинчи деб билади. Дунёвий ишларнинг барчаси керак, у ҳаётий зарурат, лекин бу дунё тузилиши йўлида умрини қурбон бериш донолик белгиси эмас, деб билади. Дунёда ақл билан эмас, балки қалб кўзи билан кўриб бажариладиган ишлар ҳам борки, инсон тириклигида ундан узоқ қолмаслиги керак.

Бундай мунозаралар тасвири асносида элчи, котиб, хазиначи, эшик оғаси каби вазифалардаги кишилар қандай бўлишлари, шоирлар, олимлар, сайёҳлар ва бошқа тоифа кишилари билан қандай муносабатга киришиш

² Каримов Қ. Юсуф Хос Ҳожиб “Қутадғу билиг”. – Т.: Фан, 1971.

³ Мухамедов Асрор (2022). ЮСУФ ХОС ҲОЖИБНИНГ ИЖТИМОИЙ СТРАТИФИКАЦИЯ КОНЦЕПЦИЯСИ. Та’лим фидойилари, 13-09 , 28-32.

ҳақида ҳам кўплаб фикрлар келтирилади. Ҳукмдорнинг адолат тимсоли сифатида берилиши адибнинг мамлакат адолатли ҳукмдор томонидан бошқарилса, эл – халқ фаровонликка эришади, деган фикрига ишора ҳамдир. Бироқ, ҳамма нарса ёлғиз ҳукмдорнинг адолатли иш кўришигагина боғлиқ эмас. Бу ғоялар “Беглик” ҳақидаги бобда мукамал тушунтириб берилган.

У ҳаётда келиштирувчи идеолог сифатида майдонга чиқди. Унинг ҳаёт ҳақидаги фалсафаси келишувчиликдир. У раият номидан беглар олдига ва беглар номидан раият олдига асосий талаблар қўйди ва мана шу қўйилган талаб ва шартларнинг сўзсиз бажарилиши лозимлигини, шундагина халқи бегининг ва беги халқининг яхшилигини билиши, бегнинг ҳокимияти мустаҳкамланиб, қўли ҳар ишга етиши, халқи эса бойиб, тинч ва осойишта ҳаёт кечириши мумкинлигини уқтиради.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Наринбаев А. Философские взгляд Юсуф Баласагунский.
2. Каримов Қ. Юсуф Хос Ҳожиб “Қутадғу билиг”. – Т.: Фан, 1971.
3. Муҳамедов Асрор (2022). ЮСУФ ХОС ҲОЖИБНИНГ ИЖТИМОИЙ СТРАТИФИКАЦИЯ КОНЦЕПЦИЯСИ. Ta'lim fidoyilari, 13-09 , 28-32